

FEJEZETEK
A JOGBÖLCSELETI GONDOLKODÁS
TÖRTÉNETÉBŐL

Második, bővített és javított kiadás

Szerkesztette:
SZABÓ MIKLÓS

MISKOLC
2004

RUDOLF VON JHERING

(P. Szabó Béla)

Jhering 1818 augusztusában született Aurichban, amely akkoriban a hannoveri uralkodóház uralma alatt álló kelet-fríz tartomány fővárosa volt. Ősei között tekintélyes jogászok és hivatalnokok sorjáltak, s ezek között megtalálható volt Hermann Conring, XVII. századi polihisztor, a német jogtörténet megteremtője is. Apját, aki érdemdús jogász volt, már hétéves korában elveszítette. Ezek után négy testvérével együtt anyja nevelte, kinek nevelési elvei ellen a nyiladozó értelmű ifjú gyakran lázadt. Széles, humanista alapműveltségét, a zene szeretetét inkább magántanárainak, mint iskoláinak köszönhette.

1836 tavaszán kezdte meg jogi tanulmányait Heidelbergben. A következő évben már Münchenben volt, ahonnan övéi büntetésből hamarosan Göttingenbe vitették, mivel a bajor fővárosban inkább kocsmázással, az irodalmi szalonok látogatásával és írogatással, mintsem jogi tanulmányaival múlatta az időt. Göttingenben jelentős szemléletbeli változáson ment át az ifjú Jhering: érdeklődése a jogtudomány felé fordult. Az órák látogatása mellett elkezdte feldolgozni Puchta Intitúció-kurzusát és Gans római magánjog-történeti munkáját.¹ Tanulmányait Berlinben fejezte be, ahová 1840-ben érkezett meg, s ahol két évig rendkívül sokat dolgozott és tanult. 1842-ben promoveált egy latin nyelvű munkával, ami a hagyatékképeséggel foglalkozott.

Végzése után — mivel bátyja már hivatalnokként tevékenykedett — a hannoveri uralkodó megtagadta tőle a lehetőséget, hogy ő is udvari szolgálatba lépjen valahol Kelet-Fríziában. Ernst August herceg ezzel a tetteivel halhatatlanságot szerzett magának, hiszen emiatt Jhering az egyetemi pályafutást választotta. 1843-ban Berlinben magántanárként kezdte oktatói pályáját. Tanári pályájának első évtizedében három egyetem nyerte meg magának a római jog professzorául. Ezen évtized alatt tanított Bazelben, Rostockban és Kielben. 1852-től hosszabb ideig egy egyetemhez kötötte sorsát, hisz majdnem 16 évig Gießenben maradt. Az unalmas kis egyetemi városból azért nem szabadulhatott, mert első, korszakos jelentőségű munkája a *Geist...* a szakközvéleménytől rengeteg kritikát kapott. Gießen ugyanakkor a nyugodt alkotás lehetőségét biztosította számára. Az itt töltött évek alatt (1857-ben) alapította meg Carl

¹ G. F. Puchta: *Cursus der Institutionen*. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1841.; E. Gans: *System des römischen Civilrechts*. Berlin, 1839.

Friedrich von Gerberrel közösen a pandektisztika dogmatikai irányzatának egyik fontos orgánumát *Jahrbücher für Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts* (*A mai római és német jog dogmatikájának évkönyvei*) címmel. Programadó cikkében egy „*produktív jogtudomány*” megvalósítása mellett tört lándzsát a korábbi „*receptív*” törekvésekkel szemben.²

1868-ban az addigi nyugodt egyetemi tanári pályafutása újból mozgásba lendült, elfogadta a bécsi egyetem meghívását. Bécsben érte el tanári pályafutása legnagyobb sikereit, több száz hallgató előtt adhatott elő.³ A világváros zsongásában úgy érezte azonban, hogy egyre távolabb kerül tudományos tervei megvalósításától; ezért már 1872-ben visszatért Németországba, s Göttingenben kapott katedrát. Göttingen húsz év, egészen haláláig tartó zavartalan tudományos elmélyülést biztosított számára. Erre az időszakra tehető Jhering kései, legérettebb alkotó fázisa. Impulzív, közléskényszerben szenvedő, alig fékezhető vitalitást és nagyképűségbe hajló öntudatot tükröző egyénisége, agresszív kritikus vérmérséklete — ami állandó ütközési pontot jelentett környezetével — ekkorra lecsitult és a tudományos élet elismert személyiségévé tette. 1892 szeptemberében halt meg Göttingenben, kevéssel azután, hogy doktorrá avatásának 50. évfordulóját megünnepelte. Jhering, aki betegségekre való hajlama és kis fokú hipochondriája ellenére színes és izgalmas egyénisége volt mind a jogtudománynak, mind az elegáns világi életnek, akit a kirobbanó életöröm és az élet örömeinek élvezete jellemezett, mindvégig megőrizte tanári és tudományos aktivitását.

Jhering életének egyik legnagyobb ellentmondása, hogy úgy szerzett magának halhatatlan hírnevet, hogy két legfontosabb művét nem fejezte be. Az életcéljának tekintett *Geist...*⁴ befejezését feláldozta másik vállalkozása, a *Der Zweck im Recht*⁵ megírásának oltárán. De ezt sem fejezhette be a koncepció parttalan-sága miatt. A két munka egymásba kapcsolódik és értelmezésük egymás nélkül nagyon nehéz. Ezen munkákból nehéz kibontani egy meghatározott álláspontot, mert a két munka befejezett részei is kiadásról kiadásra változtak Jhering élete során. A már megjelent köteteket folyton átdolgozta, és az egyes kötetek átdolgozása folyamán a szövegen gyakran *jelentős változtatásokat* is eszközölt. Ahogy változott elméleti felfogása, úgy változtak, rövidültek vagy bővültek a korábban már nyomtatásban megjelent részek. Azt mondhatjuk, hogy Jhering

² 1867-ben, egy életrajz tervezetében a vallása rovatba a következőt írta: Romanista. Ez jól mutatja, hogy világértelmezésének középpontjában mennyire a jog, annak — római jog befolyása alatt álló — története és jelene állt. O. Behrends: 'Rudolph von Jhering (1818-1892). Der Durchbruch zum Zweck des Rechts.' In: F. Loos (Hrsg.): *Rechtswissenschaft in Göttingen. Göttinger Juristen aus 250 Jahren*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987, 243. o.

³ H. Hofmeister: 'Jhering in Wien.' In: G. Luf – W. Ogris (Hrsg.): *Der Kampf ums Recht. Forschungsband aus Anlaß des 100. Todestages von Rudolf von Jhering*. Berlin: Duncker & Humblot, 1995, 9-30. o.

⁴ R. Jhering: *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*. 1852 és 1865 között három rész négy kötetben; utána számtalan kiadás.

⁵ R. Jhering: *Der Zweck im Recht*. 1877-1883 között két kötetben; utána számtalan kiadás.

élete második felében egyszerre két hatalmas lélegzetű munkán dolgozott, de egyiket sem fejezte be, mert újra és újra meg kellett bontania a már megírt részek szerkezetét, újra kellett alapoznia elméletét a továbblépés érdekében — de éppen a továbblépés, a művek befejezése maradt el. Jhering két legfontosabb műve mellett jogelméletének alapműveleihez egy programadó cikk,⁶ két előadás⁷ és két kisebb terjedelmű munka⁸ sorolható.

Jhering életpályáját két, szemléletében szöges ellentétben álló szakaszra bonthatjuk, a „pálfordulás” időpontját pedig 1859 körülre tehetjük. Ezt megelőző életszakaszában Jhering a pandektisztika legextrémebb, *dogmatikus irányzatának* álláspontját hirdette. Később azonban gúnyos és kíméletlen kritikával illette a pandektisztikus formális-fogalmi gondolkodás sterilitását.⁹ Ezzel együtt pedig egy megújított, *szociológiai alapokra* építő jogtudomány szükségességét hirdette.

A Jhering által utólag gúnyosan „*fogalmi jogtudománynak*” (*Begriffsjurisprudenz*) nevezett irányzat Savigny és főleg Puchta nézeteinek extrémitásig elvitt továbbfejlesztését jelentette, módszertani lényege pedig abban állt, hogy a pozitív joganyagot a *formális logika* segítségével kialakított fogalmak által alkotott rendszerben dolgozzák fel. A jogi fogalmakat hierarchikus rendszerbe foglalták, amely hierarchiákból *logikai-deduktív módszerrel* újabb szabályokat és elveket vezettek le, majd az *absztrakció* bizonyos fokát elérve *általános tanokat* fogalmaztak meg. Ez a valóságtól meglehetősen eltávolodó felfogás a jogi jelenségeket a mesterségesen kialakított absztrakt jogi normák tükörképének tekintette. Ezáltal a történetileg legitimált jog bizonyos tértől és időtől független jelleget nyert.

A korai Jhering az egyik legjelentősebb képviselője volt ennek az irányzatnak. Felfogása szerint lehetséges a korabeli német területeken érvényesülő „mai” római jog anyagából olyan alapelveket kinyerni, amelyek konzekvens és a római jogászai technikának megfelelő alkalmazásával *minden jogi problémára* választ lehet kapni. Jhering — csakúgy, mint Savigny — számára a jog nem volt más, mint művészet, ami abban áll, hogy miután megfogalmazzuk azokat a vezető alapelveket, amelyek a pozitív jogot egyrészt alakítják, másrészt állandóan megújítják, ezeket az alapelveket tudatosan a valóságra alkalmazzuk. Elágazási pontot jelent azonban kettejük között, hogy midőn az alapelvek konkretizálásá-

⁶ R. Jhering: 'Unsere Aufgabe.' In: *Jahrbücher für Dogmatik* 1. (1857) 1-52. o.

⁷ R. Jhering: *Der Kampf ums Recht.* (1872); R. Jhering: *Über die Entstehung des Rechts-geföhles: mit einer Vorbemerkung und einem anschließenden Interpretations- und Einordnungsversuch.* (1884)

⁸ R. Jhering: *Scherz und Ernst in der Jurisprudenz.* Leipzig: Breitkopf Härtel, 1884. Uő: *Entwicklungsgeschichte des römischen Rechts.* Leipzig: é.n. (posthumus)

⁹ B. Klemann: *Rudolf von Jhering und die Historische Rechtsschule.* Frankfurt/Main: Lang, 1989.; K. Luig: 'Rudolf von Jhering und die historische Rechtsschule.' In: O. Behrends (Hrsg.): *Jhering's Rechtsdenken. Theorie und Pragmatik im Dienste evolutionärer Rechtsethik.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1996, 255-268. o.

ról volt szó, Savigny a szabad művészet szempontját hangsúlyozza, míg Jhering egy adott alapelv konzekvenciáira, „hajtóerejére” helyezte a hangsúlyt. Jhering egy fokkal *realistábban és naturalisztikusabban* tekintett a fogalmakra és az alapelvekre.¹⁰

Jhering ekkori felfogásában a fenti értelemben vett rendszertani megközelítés a gyakorlati jogéletet szolgálja. Ugyanakkor a jogász feladatát már nem a „fogalmi matematikában”, vagyis a materiális alapelvekből való következtetések pusztá levonásában, hanem az alkalmazott fogalmak *célszerűségnek megfelelő* kialakításában látta. Ugyanakkor a „népszellemnek” sem tulajdonított nagy jelentőséget az anyagi jog megteremtésében. Jhering ugyanis arra a következtetésre jutott, hogy egy jogrend fejlettsége nem a nemzeti jellegzetességekhez való idomulásban, hanem éppen az adott jog *univerzalitásában* mutatkozik meg.¹¹

1859-ben egy kereskedelmi jogi kérdésre adott szakvélemény készítése során azonban elveszítette azt a hitét, hogy a jogászi munka pusztán abban áll, hogy alapelveket fogalmazzunk meg és aztán ezeket megingathatatlan következetességgel alkalmazzuk. E jogeset kapcsán mindazon szempontok megjelentek, melyek későbbi munkásságát jellemezni fogják: a „természetes jogérzék”, ami tiltakozik a mértéktelen fogalmi konzekvencia ellen; a célkutatás, amely az alapelv helyes behatárolását segíti; a kialakított célnak pontosan megfelelő konstruktív jogi forma kialakítása. Ezáltal a jogi alapelvek és fogalmak elveszítették számára közvetlen érvényességüket.

Jhering finom érzékkel rendelkezett az irónia iránt és 1861-től megjelentetett cikksorozatában — *Vetraulichen Briefen über die heutige Jursiprudenz von einem Unbekannten (Bizalmas levelek a mai jogtudományról egy ismeretlentől)* — kigúnyolta saját addigi nézeteit is: az elmélet (a fogalmak és a fogalmi konstrukció) ezek után nem uralkodó, hanem szolgáló szerepet kell betöltsenek. A fogalmaknak bizonyos célokat kell szolgálniuk, amelyek érdekében a fogalmak kialakításra kerültek, és amely célok ellenőrzik is a fogalmakat. Jhering „pálfordulása” után tehát *dualizmus* jelenik meg felfogásában: különböztet az *elméleti fogalom*, amely az érvényességet hordozza, és a *materiális cél* között, melyet a fogalom szolgál. Ez nem jelent mást, mint a jogi forma és a jogi cél kapcsolatának, tulajdonképpen saját maga korábbi állításainak átértelmezését.

„A logika mindenen feletti kultusza, ami a gyakorlati jogtudományt a jog matematikájává akarja tenni, nem más, mint eltévelyedés és a jog lényegének félreismerésén alapszik. Nem az élet van a fogalmakért, hanem a fogalmak vannak az életért. Nem annak kell megtörténnie, amit a logika parancsol, hanem amit az élet, a forgalom, a jogérzék meghatároz, legyen az logikailag levezethetetlen vagy egyenesen lehetetlennek tűnő” — foglalja össze újonnan nyert meggyőződését évtizedekkel később.¹² Ami ezután számít, az nem más, mint a

¹⁰ O. Behrends: *Jhering*, 249-250. o.

¹¹ P. G. Stein: *Römisches Recht und Europa. Die Geschichte einer Rechtskultur*. Frankfurt/Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1996, 199. o.

¹² R. Jhering: *Geist*, III. 1. 1888⁴, 321. o.

*konstruktív, célszerűen kialakított jogi forma vagy a törvény formális szövege, míg a materiális jogi alapelv (a fogalom) a továbbiakban a jogérzék és a jogi cél kritikai szintjén él tovább.*¹³

Jhering a *Geist*-ben a fogalmi jogtudomány tulajdonképpeni elméletét akarta kidolgozni.¹⁴ A *Geist*... első változatában azt az utat járta, amelyet a történeti jogi iskola elsősorban Puchta munkásságában követett: Savignyval ellentétben a jogot nem nemzeti meghatározottsága alapján, hanem annak belső ésszerűsége alapján kívánta magyarázni. Nem a római jog történetét akarta megírni, hanem „*történeftilozófiai*” munkát akart készíteni: azt akarta kimutatni, hogy miben áll a római jog „elpusztíthatatlansága és általánossága”. A római jog tehát nem történeti meghatározottságában érdekelte, hanem mint egy *ésszerű jogrend* példaképe: ezáltal akart a római jogon keresztül a római jogon túlra jutni. A *jog általános érvényű „természettanát”* akarta kidolgozni, mégpedig „jogbölcseleti és tapasztalati-összehasonlító úton”. A római jog elemzésén keresztül ki akarta mutatni a jellegzetes céltendenciákat, melyek a római jog különböző fejlődési szakaszaiban megragadhatók és ezáltal a hatályos jog természetét és jelenségformáit kívánta „tapasztalati-összehasonlító” módon áttekinthetővé tenni.

A rómaiak „jogi technikájának” elemzésén keresztül korának jogi módszertanát kívánta meghatározóan befolyásolni. A történeti tapasztalatokra támaszkodva a jogi technika *három alapvető munkafázisát* különbözteti meg: 1. a komplex jogviszonyok szétbontása a legegyszerűbb alkotóelemekre (*analízis*), majd 2. ezen elemek bizonyos jogelvekre való visszavezetése (*koncentráció*) után következik 3. a hatályos jog zárt rendszerré való átalakítása (*konstrukció*). Az ezen — *magasabb jogtudománynak (höhere Jurisprudenz)* nevezett — technika által létrehozott jogi szabályok, jogi alapelvek, jogintézmények és fogalmak olyan eszközkészletül szolgálnak, melyek a lehető legnagyobb precizitást és a jogi problémák mind teljesebb megoldási lefedettségét teszik lehetővé. Ugyanakkor az így nyert fogalmak természettudományos úton kombinatorikusan megengedik *új jogi fogalmak létrehozását is (természettörténeti módszer)*.¹⁵ Ez a felfogás lehetségesnek tartja, hogy a rendelkezésre álló elemekből kombináció útján új jogi fogalmak jöjjenek létre: „a fogalmak termékenyek, párosodnak és újakat hoznak létre”.¹⁶

Ez tulajdonképpen a fogalmi jogtudomány eljárásának találó leírása, amely a jogi fogalmakra — elszakítva azokat a valóságtól és a joggal szemben támasz-

¹³ O. Behrends: *Jhering*, 254. o.

¹⁴ K. Schmidt: Jherings Geist in der heutigen Rechtsfortbildung. Ein Streifzug durch den »Geist des römischen Rechts« aus heutiger Sicht. In: *Jherings Rechtsdenken*, 201-221. o.

¹⁵ A részletekre v.ö.: K. Luig: 'Recht zwischen Natur und Geschichte. Das Beispiel Rudolf von Jhering.' In: J.-F. Kervégan – H. Mohnhaupt (Hrsg.): *Recht zwischen Natur und Geschichte*. Frankfurt/Main: Klostermann, 1997, 281-303. o.

¹⁶ R. Jhering: *Geist*, I. 1888⁴, 40. o.

tott társadalmi vagy elméleti elvárásoktól — mint önálló létezőkre tekint, s ezek képezik a jogtudomány kizárólagos tárgyát. Az így kialakult jogszabályok gyakorlati hasznossága másodlagos kérdés. Ezen — nem mindig ellentmondásmentes — megközelítés legfőbb célja a *fogalmi-jogi technika* tökéletesítése volt. Ezt a konstruktivista gondolkodást és folyamatot tekintette Jhering a „magasabb jogtudománynak”, szemben az „alacsony jogtudománynak” nevezett folyamattal, mely a gyakorlati jogász jogszabály-értelmező munkáját jelentette.

A *Geist...* harmadik kötetében (1865) Jhering egyre inkább a jog *szociológiai szemlélete* felé tendált, és ezt a fogalmi jogtudomány ellen fordította. A „bizalmas levelekben” könyörtelenül kifigurázta a fogalmi jogtudományt, azt a szemléletmódot, melyet korábban maga is követett. A szisztematikus szemléletmód és jogi technika helyébe szociológiai aspektusok lépnek: társadalmi célok, feladatok és érdekek.¹⁷ Abból indul ki, hogy a fogalmak az életet kell, hogy tükrözzék, és nem annak kell megtörténnie, amit a logika diktál, hanem amit az élet megkövetel. Míg Savigny óta a pandektisztika az alanyi jogokat mint akarati hatalmat fogalmazta meg, addig Jhering az alanyi jogokra mint védett érdekekre tekint. Ez vezet el ahhoz a kérdéshez, hogy milyen célokat kell szolgálnia tárgyi jognak. Ennek a problémának a kifejtését kísérte meg a *Zweck*-ben.¹⁸

A *Zweck* mottója: „A teljes jog alkotója a cél”. Kiindulópontja az a gondolat, hogy semmilyen akarat, semmilyen cselekvés nem jön létre egy *adott cél* nélkül. Jhering levezeti, hogy az *egyéni érdekek* (az önfenntartás) bizonyos gazdasági célokat indukálnak, mely célokat jogi garanciákkal (pl. szerződésekkel) kell biztosítani: a létcélok által életre hívott gazdasági célok tehát jogot, jogszabályokat hoznak létre. Ugyanakkor a *társadalmi és állami célok* is az egyéni érdekek segítségével valósulnak meg. Az állami célok azonban döntően kényszer útján érhetők el. Ezzel eljut a jog formális meghatározásához: „A jog az államon belül érvényesülő kényszerítő normák összessége”. Emellett azonban megfogalmaz egy materiális jogfogalmat is: „A jog nem más, mint a társadalom életfeltételeinek a biztosítása, s ezt az állam garantálja.”¹⁹

Cél alatt a törvényhozó szándékát, valamint azt a funkciót érti, melyet a jogszabály a jog koherens egészén belül, mint az *érdekérvényesítés* és a *békéltetés eszköze* betölt. A normák értelmezése mindig *teleologikus* kell legyen. Ezzel végül is a jogi normák funkcionális felfogása (*ratio iuris*) lépett a steril fogalmi dogmatizmus helyébe.²⁰

Ezeket a gondolatokat azonban egy *evolucionista teleológiában*, a *pozitív jog céljaira vonatkozó fejlődésméletben* ötvözi. A pozitív jog megtettesült formái mögött a fejlődés minden fokán a társadalmi szerveződés olyan *emberi céljai* állnak, melye-

¹⁷ H. Schlosser: *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte. Ein Studienbuch*. Heidelberg: C. F. Müller Juristischer Verlag, 1993⁷, 138-140. o.

¹⁸ J. Schröder: 'Rudolf von Jhering.' In: G. Kleinheyder – J. Schröder (Hrsg.): *Deutsche und europäische Juristen aus neun Jahrhunderten*. Heidelberg: C.F. Müller Verlag, 1996⁴, 222-223. o.

¹⁹ Uo. 224. o.

²⁰ H. Schlosser: *Grundzüge*, 138-140. o.

ket fel lehet tární. Sőt, az emberi társadalmat megszervező célok történetében egy pozitív irányú fejlődést is meg lehet figyelni. Ez a fejlődés az emberi szerveződés olyan céljait alakítja ki, melyek — az adott fejlődési fokon — minden kétségen felül állnak és ezáltal megkérdőjelezhetetlenek. Ilyen céloknak lehet tekinteni az emberi szabadság és személyiség biztosítását, a törvény előtti egyenlőség megvalósítását.²¹

A történeti megfigyelések arra ösztönzik Jheringet, hogy analógiát vonjon a jog általa kimutatott fejlődése és azon *evolúció* között, melyet Darwin az élővilágban megfigyelt. Felfogása szerint a társadalmi rend egyes céljai és az azokat megvalósító jogintézmények azáltal maradhatnak fenn és érvényesülhetnek a történelemben, hogy a leginkább megfelelnek az emberi életfeltételeknek, vagyis — jogásziai szólva — leginkább megfelelnek a *dolgok természetének*. Csakúgy mint Darwin, Jhering fejlődéelmélete is ellene van a Teremtés gondolatának, vagyis annak, hogy minden lényeges dolog már kezdettől készen volt.²²

Ebben a tekintetben Jhering szintén meghaladja Savigny felfogását, akinek antropológiája szerint a legalapvetőbb jogelvek nem emberi alkotások, hanem készen talált, kinyilatkoztatott elvek, s az emberiségnek nincs más dolga, mint ezek újrafelfedezése illetve megvalósítása.

Jhering ezirányú tanaiban azonban megfigyelhető bizonyos kontinuitás is, ami Savigny és a történeti jogi iskola nézeteihez köti: *evolucionista teizmusának* megfelelően a jog érvényesülését ő is isteni szándéokra vezeti vissza. Bár az ember az, aki a jogrendet létrehozza azáltal, hogy — tanulva a sikeres és sikertelen megoldásokból — a helyesebb és jobb megoldásokat választja, de azt, hogy a fejlődés hosszú távon mégis egy magasabb és érvényesebb szintre juthat, Jhering az isteni szándéokra vezeti vissza.²³ Ez a történeti jogi iskola teológiai alapvetését továbbfejlesztő elmélet átvezet Jhering *értéktanához*. Szerinte az emberi értékek tekintetében egy olyan alapkonszenzus létezik, melyet a történeti tapasztalatok megingathatatlaná tettek és mely értékek felette állnak a pozitív jognak.²⁴

Jhering azt tanítja, hogy csak egy *céljai alapján helyes jog* — amely pozitív formáiban a szabadságot, a méltóságot és az egyenlőséget törekszik megvalósítani — lehet az egyetlen stabil alapja minden állami hatalomnak.²⁵ Röviden kifejezve: „*iustitia fundamentum regnorum*” (az igazságosság az államok alapja).

²¹ R. Jhering: *Geist*, III. 1. 1888⁴, 352-365. o.

²² Vö. O. Behrends: *Jherings Evolutionstheorie des Rechts zwischen Historischer Rechtsschule und Moderne. Eine wissenschaftsgeschichtliche Einordnung des Jheringschen Rechtsdenkens aus Anlaß der Herausgabe der Wiener Antrittsvorlesung »Ist die Jurisprudenz eine Wissenschaft?«*. Göttingen: Wallstein, 1998.; O. Behrends: 'Rudolf von Jhering und die Evolutionstheorie des Rechts.' In: O. Behrends (Hrsg.): *Privatrecht heute und Jherings evolutionäres Rechtsdenken*. Köln: Schmidt, 1993, 7-36. o.; K. Luig: 'Jherings Evolutionstheorie des Werdens des Rechts durch Tun und der gesellschaftliche Charakter des Privatrechts.' In: *Privatrecht heute und Jherings evolutionäres Rechtsdenken*, 161-183. o.

²³ R. Jhering: *Zweck*, I. 1887², VIII. o.; R. Jhering: *Rechtsgefühl*, 54. o.

²⁴ O. Behrends: *Jhering*, 259-260. o.

²⁵ R. Jhering: *Zweck*, I. 1887², 377. sk.

A közvetítő tényező, melyen keresztül az ember a pozitív jogrendben megvalósult célokat felfogja, nem más, mint a *jogérzék*. Ez az *igazságérzet* és az *értékekben való hit*, amely a pozitív joggal kapcsolatos tapasztalatokból táplálkozik és ellenőrzi annak alkalmazását és továbbfejlődését. Jhering felfogása szerint a jogérzékben koncentrálódik a pozitivitáson túlmutató *igazságosság*, amely azonban — és ez döntő jelentőségű Jhering tanában — maga is *empirikus tapasztalatok lecsapódása* és ezért célja állandóan megragadható. Ez az igazságosság, mint magasabb rendű érték, fölötte áll a hatályos jog formális fogalmainak.²⁶

Jhering cél-elmélete szerint az igazságérzet és az abban megjelenő igazságtartalmak nem *a priori* léteznek, hanem azokból a *tapasztalatokból* származnak, melyeket az emberek a jogintézmények fejlődése során összegyűjtöttek. Ugyanakkor vannak olyan emberi érzések is, melyek nem a civilizált jogintézményekkel kapcsolatos tapasztalatokból származnak. Ilyenek a *szabadság* és a *javak elsajátítása* iránti igény, melyek Jhering szerint az emberi természettel együtt adóttak. A fejlett jogrendszerekben ezen igényeket *emberi jogokként* fogalmazzák meg és biztosítják.

Az egyén szabadsága ugyanakkor Jhering szerint korlátozott: az egyén alá kell vesse magát a *társadalmi céloknak*. Ezzel azonban ésszerűen és hosszútávon saját magának, mint individuumnak az érdekeit is szolgálja.²⁷ Ebből a kijelentésből — melyet a Jhering által kifejlesztett *társadalmi utilitarizmus* alaptézisének tekinthetünk — az alábbi lépések olvashatók ki: Az ember — fejlődéstörténetileg — elsősorban biológiai, a létfenntartásáért küzdő *természeti lény*. Másodsorban azonban eszénél fogva belátja, hogy egyben társadalmi lény, *zoón politikón* is, és elfogadja az abból adódó korlátokat és lehetőségeket, hogy egy bizonyos alapértékekre felépülő civilizáció részese. A korlátok abban állnak, hogy az egyén természetes érdekeit egy pozitív — *pragmatikus igazságosság-célok* által meghatározott — jogrend szorítja keretek közé, míg előnyt az jelent, hogy az egyén, midőn ezt elfogadja, esélyt kap önmaga megvalósítására.²⁸ Jhering azzal, hogy kísérletet tesz a jog társadalmi alapjaiból való magyarázatára, visszautasítja a jogpozitivizmus és a természetjogi tanok valamennyi irányzatát.

Az 1872-ben megjelent *Kampf ums Recht* című előadásában Jhering egy további szemponttal bővíti cél-elméletét. Szerinte ahol a fenti célokat még nem érték el, ott helye van az aktív jogi kritikának és a jog továbbfejlesztésének. Ebben az összefüggésben Jhering elfogadja a háború, a forradalom és az osztályküzdelem legitimitását is (pl. a rabszolgaság vagy a jobbagyság megszüntetése érdekében).²⁹ Sőt továbbmegy, és kijelenti, hogy minden jogérvényesítés egyik

²⁶ R. Jhering: *Geist*, II. 2 1883⁴, 361. o. 506a. lj.; Vö. O. Irminger: *Die Gerechtigkeit und ihr Verhältnis zum Recht bei Jhering*. Innsbruck: Wagner, 1920.

²⁷ R. Jhering: *Zweck*, II. 1886², 135. skk.

²⁸ O. Behrends: *Jhering*, 264. o.

²⁹ V.ö.: R. Jhering: 'Küzdelem a jogért.' (Ford.: Szilassy Cézár.) In: Varga Csaba (szerk.): *Jog és filozófia. Antológia a század első felének kontinentális jogi gondolkodása köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1998, 1-21. o.

jellemzője a *harc*. Az előadás mottója: „Küzdelemben találd meg jogodat.” A hatalom és a harc mint kauzális faktorok határozzák meg a jog kialakulását és megvalósulását. A jog *reális érdekek harcában* jön létre. A jogunkért való küzdelem erkölcsi kötelesség. Aki kitér egy pereskedés elől, az megtagadja a társadalommal szembeni erkölcsi kötelezettségét. Aki nem bocsátkozik perbe és emiatt joghátrányokat szenved, az erkölcstelen és becstelen.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy Jhering kései munkáiban a jog *antropológiai-társadalomelméleti alapkategóriaként* jelenik meg, mégpedig azért, hogy Jhering az óliberális társadalomelméletnek döntő irányváltozást ad. E felfogás szerint az ember akkor valósítja meg leginkább a társadalom és az állam céljait, ha saját egoisztikus céljait követi. Jhering azonban megfordítja az összefüggést: midőn az egyén aláveti magát a társadalmi céloknak, hosszútávon és ésszerűen saját individuális érdekeit szolgálja. Ilyen módon a jog az *egyetlen eszköz*, ami a két cél összeháttérítését megvalósíthatja: tudniillik az emberiség célját, ami az emberi kultúra fenntartásában és fejlesztésében áll, és az egyén individuális céljait, vagyis hogy teljes életet éljen.³⁰

Jhering számára a jogtudomány sem más, mint egy bizonyos cél elérésére szolgáló eszközök elmélete. Ebben az eszközöket a hatályos jogintézmények és jogi fogalmak képezik, míg a cél a rajtuk kívül álló igazságosság.³¹ Ez a jogi cél a jog eszmei és értékhatárterét biztosítja. A jog érvényesülése azonban *meghatározott formákon* alapszik, legyen ez a forma közvetlenül a törvény vagy a produktív jogi fogalomképzés. Jheringnek ez a *formalizmusa* lehetőséget kínál, hogy az elméletében fellelhető természetjogi irányultságot átfordítsa egy alapértékekre támaszkodó *pragmatizmusba*, amely pragmatizmus lehetővé teszi, hogy konkrét társadalmi kérdésekre nyíltan és mindenféle doktrinerségtől mentesen kereshessen választ. *Pragmatikus formalizmusából* ered, hogy Jhering mindvégig nagyon fontosnak tartotta a szigorú dogmatikai, fogalmi munkát; mindig is szenvedélyes dogmatikus maradt.

Jhering a XIX. század egyik legjelentősebb magánjog-dogmatikusa volt. Az 1857-ben indult, Gerberrel együtt szerkesztett *Jahrbücher*-be — melyben természetjogi módszertörténeti módszerét a korabeli német jogi módszerének nyilvánította — számtalan dogmatikai tárgyú cikket írt, melyekkel az volt a célja, hogy bemutassa, milyen mértékben alkalmazhatók a római jog megoldásai kora jogi problémáira is.³² Mottója „a római joggal a római jogon túl” volt.³³

³⁰ H. Schelsky: 'Das Jhering-Modell des sozialen Wandels durch Recht.' In: *Jahrbuch für Rechtssoziologie und Rechtstheorie*. III. (1972) 47-86. o.

³¹ R. Jhering: *Geist*, II. 2. 1883⁴, 365. skk.

³² W. Fikentscher: 'Rudolph von Iherings Einfluß auf Dogmatik und Methode des Privatrechts.' In: G. Luf – W. Ogris (Hrsg.): *Der Kampf ums Recht. Forschungsband aus Anlaß des 100. Todestages von Rudolf von Jhering*. Berlin: Duncker & Humblot, 1995, 95-115. o.

Legfényesebb példája ennek a *culpa in contrahendo*-tan, vagyis a szerződés létrehozása során elkövetett kötelezettségszegésekkel foglalkozó elmélet. A *Digesta*-helyek elemzéséből levezette, hogy ilyen esetekben akkor is szerződéses felelősség áll be, ha nem jön létre szerződés. Sok egyéb mellett³⁴ ő volt, aki a magánjogi dogmatika terén különbséget tett a képviselő és közreműködés között, megfogalmazta, hogy a jogi személy nem más, mint a tagok különvagyona, kimutatta, hogy a birtokvédelem „látszatvédelem”, mivel általában a tulajdonost akarja védeni a tulajdonosnak látszó birtokos személyén keresztül.³⁵ A büntetőjogi dogmatikában kidolgozta az objektív jogellenesség és a vétkesség közötti megkülönböztetést.

Dogmatikai munkásságának eredményeként nem általános jogelvek jelentek meg, hanem mindig alaposan kidolgozott szabályok és formák, melyeket aztán gyakran átvettek a BGB megszövegezői is. A BGB értelmezési gyakorlatát egyébként inkább az általános jogelvekre támaszkodás jellemezte, amely felfogás nagyban ellenkezett Jhering elképzeléseivel, aki inkább a *célok által meghatározott tényállásokra* koncentráló technika híve volt. Jhering *szabályalkotó pragmatizmusa* határozottan ellene volt az általános alapelvek (generálklauzulák) érvényesülésének, és mindig is a *precíz szabályok* kialakításáért szállt síkra.³⁶

Dogmatikai munkáiban is egyre inkább megmutatkozott az a módszertani alapelve, hogy minden „konstrukció” megkövetel egy bizonyos *konstrukciós tervet*, amely azonban nem adódhat pusztán a fogalmak logikájából, hanem bizonyos igazságossági és célszerűségi elképzeléseket kell tükröznie.

Jhering római jogi és magánjog-dogmatikai munkássága vitathatatlanul korszakos jelentőségű. Ugyanakkor azonban kora egyik legjelentősebb jogbölcseleje is volt, akinek jogelméleti vetületű munkái felett mindmáig szokatlan hevességgel csapnak össze az értelmezésre törekvők indulatai.³⁷ Az egyik értékelés szerint a

³³ R. Jhering: *Gesammelte Aufsätze aus den Jahrbüchern für Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts*. In 3 Bänden. Aalen: Scientia, 1981 (a jénai 1881-1886 közötti kiadás 2. utánnomása) I. 18. o.

³⁴ Összefoglalóan U. Diederichsen: 'Jherings Rechtsinstitute im deutschen Privatrecht der Gegenwart.' In: *Jherings Rechtsdenken*, 175-200. o.

³⁵ Pólay E.: 'Jhering birtoktana és a magyar jogi romanisztika.' In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta iuridica et politica*. 16/3..Szeged, 1969.

³⁶ O. Behrends: *Jhering*, 265-6. o.

³⁷ A legfontosabb Jhering-értelmezésekhez adalékul szolgálhatnak — az irodalomjegyzékben említettek kivül — az alábbi munkák: Franz Wieacker – Christian Wollschläger (Hrsg.): *Jherings Erbe. Göttinger Symposium zur 150. Wiederkehr des Geburtstages von Rudolph von Jhering*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1970.; K. Larenz: *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*. Berlin u.a.: Springer, 1991⁶.; F. Wieacker: *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1967².; E. Wolf: 'Rudolf von Jhering'. In: uő: *Große Rechtsdenker der deutschen Geistesgeschichte*. Tübingen: Mohr, 1963⁴, 622-668. o.

fogalmi jogtudománytól a szociál-darwinizmushoz jutott el, míg a másik „tábor” bizonyos állandóságot lát a munkái által tükrözött változásban.³⁸

Jhering tulajdonképpen célja a jog olyan *univerzális, értékalapú elméleti megalapozása* volt, amely a doktrinális természetjoggal nem csak egyenrangú lett volna, hanem felül is múlta volna azt. De munkáit inkább szétdarabolták és mindenki csak saját céljainak megfelelően értelmezte: hol etatista-pozitivista, hol realista, hol analitikus, hol idealista irányzatok hivatkoztak és alapoztak rá.³⁹

Vitathatatlan, hogy Jheringnek nem csak módszertana miatt van jelentősége a jogelmélet számára, hiszen munkáiból a jognak és a jogtudománynak egy *általános elmélete* is kibontakozik, melynek keretében a jogelmélet és a jogbölcselet szinte valamennyi témája, sőt részben a jogszociológia is feldolgozásra kerül.⁴⁰ Jhering jogfelfogását mindkét elméleti korszakában az jellemezte, hogy törekedett a történelem, a filozófia és a pozitív jog között ésszerű kapcsolatot kialakítani. Legfontosabb tette az volt, hogy a történeti-filozófiai jogi alapelvek helyébe az *empirikus-pragmatikus* jogi fogalmakat léptette. Elvetette a jog autonómiájának gondolatát, a szubjektív jogokat mint jogi formába öntött érdekeket szemlélte. A gazdaság és a jog szoros kapcsolatát és a gazdasági érdekek jogot meghatározó szerepét hirdette.

Elméletének antropológiai magva a következőképpen foglalható össze: a jogrendeket emberek alkották emberek számára. A történelem során érvényesülő és fennmaradó *ésszerű alapkonszenzus* az emberek között azt a jogrendet részesíti előnyben, amely az egyénnek a szükségszerű korlátozásokkal a *lehető legnagyobb önmegvalósítási szabadságot* biztosítja.

Annak ellenére, hogy hiányzik elméletének rendszerező összegzése⁴¹ — és elsősorban a filozófiai tisztaságot nélkülözték gondolatai — mégis olyan jogelméletet alakított ki, amelyet a régi történeti jogi iskola jogelméletének modernebb, nyitottabb változataként lehet értékelni.

Bár eszméiben nagyon sok ellentmondást lehet felfedezni, mégis Jhering tapasztalatai minden jogász számára tájékozódási pontot jelenthetnek.

³⁸ R. Dreier: 'Jherings Rechtstheorie — eine Theorie evolutionärer Rechtsvernunft.' In: Okko Behrends (Hrsg.): *Jherings Rechtsdenken. Theorie und Pragmatik im Dienste evolutionärer Rechtsethik*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1996, 223. o.; O. Behrends: 'War Jhering ein Rechtspositivist? Eine Antwort auf Ralf Dreiers Frage.' In: *Jherings Rechtsdenken*, 235-254. o.

³⁹ I. Jenkins: 'Rudolf von Jhering.' In: 14 *Vanderbilt Law Review* (1960) 169-190. o.

⁴⁰ R. Dreier: *Jherings*, 223. o.

⁴¹ Erre irányuló kísérletekként lásd R. Dreier: 'Jhering als Rechtstheoretiker.' In: A. Aarnio — S. L. Paulson — O. Weinberger — G. H. von Wright — D. Wyduckel. (Hrsg.): *Rechtsnorm und Rechtswirklichkeit. Festschrift für Werner Krawietz zum 60. Geburtstag*. Berlin: Duncker & Humblot, 1993, 233-245. o.; F. Wieacker: *Rudolph von Jhering*. Stuttgart: Koehler, 1968²; D. Klippel: 'Juristischer Begriffshimmel und funktionale Rechtswelt. Rudolf von Jhering als Wegbereiter der modernen Rechtswissenschaft.' In: D. Klippel — H.-J. Becker — R. Zimmermann (Hrsg.): *Colloquia für Dieter Schwab zum 65. Geburtstag*. Bielefeld: Gieseking, 2000, 117-135. o.

IRODALOM

Behrends, O.: 'Rudolph von Jhering (1818-1892). Der Durchbruch zum Zweck des Rechts'. In: F. Loos (Hrsg.): *Rechtswissenschaft in Göttingen. Göttinger Juristen aus 250 Jahren*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987, 229-269. o.

Dreier, R.: 'Jherings Rechtstheorie — eine Theorie evolutionärer Rechtsvernunft.' In: Okko Behrends (Hrsg.): *Jherings Rechtsdenken. Theorie und Pragmatik im Dienste evolutionärer Rechtsethik*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1996, 222-234. o.

Falk, U.: 'Jhering, Rudolph von.' In: Michael Stolleis (Hrsg.): *Juristen. Ein biographischer Lexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*. München: Verlag C. H. Beck, 1995, 324-326. o.

Fikentscher, W.: *Methoden des Rechts in vergleichender Darstellung. III. Mitteleuropäischer Rechtskreis*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1977, 101-282. o.

Klemann, B.: *Rudolf von Jhering und die Historische Rechtsschule*. (Rechtshistorische Reihe 70) Frankfurt am Main etc.: Lang, 1989.

Kunze, M.: 'Rudolf von Jhering — ein Lebensbild.' In: Okko Behrends (Hrsg.): *Rudolf von Jhering. Beiträge und Zeugnisse*. Göttingen: Wallstein-Verlag, 1992, 11-28. o.

Pólay Elemér: *A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Juridica et Politica Tomus XXIII. Fasc. 6. Szeged: JATE, 1976.

J. Schröder: 'Rudolf von Jhering.' In: Gerd Kleinheyer — Jan Schröder (Hrsg.): *Deutsche und europäische Juristen aus neun Jahrhunderten*. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 1996⁴, 220-227. o.

F. Wieacker: 'Rudolph von Jhering.' In: 86 *Savigny-Zeitschrift für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*. (1969) 1-36. o.

